

Alkotmányfejlődési zavarok szociológiai összefüggései

I. Kettős (inkongruens) társadalmak és mozgalmak

A tradicionális társadalmaknak polgári társadalommá való átalakulási folyamatát az úgynevezett modernizációs programok segítik elő és viszik keresztül. A modernizáció mindazoknak az értékeknek, céloknak és eszközöknek a kiválogatását, valamint alkalmazásba vételét jelenti, amelyek segítségével a társadalmi, gazdasági, politikai (állami) rendszer és a kultúra leveti tradicionális jellegét. Minden polgári társadalomban tehát a modernizáció mint új eszköz, mint egy követelményrendszer megjelent és e programoknak a megvalósulása hozta létre az új társadalmakat. A modernizáció azonban nem volt mindig sikeres, sőt kisebb-nagyobb zavarokat, konfliktusokat okozott a társadalmi fejlődésben.¹

A modernizáció szűk, bizonyos torzított értelmezésében tehát technikákat, eszközöket, eljárásokat jelent, amelyeknek szerepét, hatását a társadalom alrendszerein keresztül tanulmányozhatjuk.² A XX. század társadalmi fejlődésében a probléma onnan keletkezik, hogy lehetséges modernizációs eszközök társadalmi méretekben való alkalmazása és terjesztése akkor is, ha a modernizáció nem pontosan valamilyen korábban sikeresnek bizonyult polgári társadalmi program megvalósítására irányul. A XX. század nagy problémája a társadalmi alakulásban, hogy a szélsőséges jobb és baloldali mozgalmak a modernizáció eszközeit bevetve próbálják a társadalom gazdasági, kulturális, politikai elmaradottságát "behozni", *de nem vállalják a fejlett polgári társadalom értékeivel való teljes azonosulást*. A modernizációs eszközök erőltetése a fejlődésben elmaradt, perifériákon levő társadalmakban tehát semmiféleképpen nem a fejlődés értékmérője. Pusztán egy olyan "tanulási eljárás", amelynek a segítségével másoknál sikeresnek bizonyult eszközöket át akarnak venni, anélkül azonban, hogy a társadalmi átalakulás egész folyamatát igենelnék és a társadalmi átalakulás konfliktusait felvállalnák, a változással járó áldozatokat meg is hozzák. Ezért a modernizáció "önmagában" a társadalom *alapértékeitől, céljaitól* elvonatkoztatva nagyon veszélyes eszköznek bizonyult, s bizonyulhat a jövőben is. A

¹ A modernizáció fogalmáról és a magyar társadalom modernizációjával kapcsolatos problémákról lásd Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom, Kossuth Könyvkiadó, 1980. I. fejezet. A modernizációval foglalkozó társadalomelmélet, politológia és szociológia számos megalapozó munkáját a 12. sz. jegyzetben ismerteti. – A magyar modernizáció politikai összefüggései. Valóság 1995. 11. sz.; Pokol Béla: Ideológia és politika mint társadalmi alrendszer, Társadalomkutatás, 1987. 2. sz.

² Vö. Pokol Béla: Modernizáció – a társadalmi alrendszerek funkcionális elkülönülései, Társadalomtudományi Közlemények, 1983. 3. sz.

modernizációs kísérletek Közép- Kelet-Európában – és sajnos nálunk sem – nem oldották meg az egységes polgári társadalom kialakulásával járó problémákat, s itt évszázad óta küszködünk a "kettős társadalom" torzító hatásaival.³

Közismert például, hogy a gazdaságban a nemzeti szocializmus nagyon sikeresen alkalmazott modernizációs eljárásokat, amellyel a II. világháború előtt hatalmasra növelte gazdasági, majd ezt követően katonai potenciálját is. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy ez a modernizáció valódi társadalmi előrelépést jelentett volna. Ugyanezt mondhatjuk a szocialista forradalom után a Szovjetunióban megindult folyamatokról, majd a népi demokráciák létrejötte után a Középkelet-, és Kelet-Európában végbemenő társadalmi és gazdasági átalakulásokról is. Itt is számtalan alkalommal modernizációs programok születtek. Például a termelés fejlesztésébe a legkövetkezetesebben próbálták átvenni a Taylor-i módszereket és ezzel "amerikai minta szerint" akarták a társadalmi, gazdasági átalakulást meggyorsítani, a gazdasági hatékonyságot hatalmasra növelni. Hogy ez mégsem sikerülhetett azt már a századforduló után a szociológusok közül többen, köztük olyan magyar szociológus, politológus, mint Szabó Ervin is látta. A technikák megvásárlása, új termelési és igazgatásszervezési eljárások átvétele nem jelent modernizációt polgári társadalom kiépülése nélkül. Szabó Ervin mondta például a taylorizmus magyarországi bevezetésének és kiteljesítésének 1913-as mérnöki programjáról;⁴ hogy olyan technikákat és termelésirányítási eljárásokat akarnak Magyarországon bevezetni, amelyek egy kifejezetten polgárosult társadalomban lehetségesek, márpedig itt a polgárosulás megrekedt. Ezért ami az USA-ban jó volt az nem lehetett jó a korabeli Magyarországon, ahol a *feudálkapitalista társadalom* ellenáll a modernizáció sikeres végrehajtásának. A fő cél tehát a társadalom polgári átalakulása és ezzel párhuzamosan megtörténhet és megtörténik a modern termelési eljárásoknak az átvétele és szerves fejlődése Közép- és Kelet-Európában is. Mindaddig, amíg a magyar társadalom nem "amerikanizálódik" addig lehetetlen a taylorizmus és más, egyre nagyobb számban megjelenő új gazdaságirányítási és gazdaságszervezési programnak az átvétele. A modernizáció ezért lehet olyan adaptáció, amikor az eszközök átvételével nem változik meg a társadalom "kettőzöttsége". A modern eszközök elterjedésében a tradicionális társadalmi viszonyok fennmaradása, hagyományos kötelek tovább élése, lehetetlenné teszi az eszköz sikerességét.

A szocializmus építésének magyar gyakorlata is 1968 után különösen sokat próbalkozott a társadalom lényegi megváltoztatása nélküli gazdasági modernizációval. Párthatározat született az üzemszervezés fejlesztéséről, új szervek jöttek létre a műszaki programok gondozására (Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság). Újabb és újabb tanulmányok jelennek meg a modern szervezés technikáinak magyarországi alkalmazási lehetőségeiről (ilyen volt például a path módszer, a "kritikus út" módszere, a programozott és programozatlan döntési eljárások Amerikából való átvétele stb.).

³ A kettős társadalom magyarországi koncepciójáról lásd Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két világháború között, Valóság, 1976. 4-5. sz. Míg Erdei a két társadalom szembenállására építi koncepcióját, Balog Iván szerint Bibó a két Magyarország torz egybeszerveződését tartja a társadalmi bajok strukturális okának. Ide vonatkozó idézetet közöl Bibó István: Válogatott tanulmányok II. köt. 711–713. p., Balog Iván: A "zsidókérdés" a modern szociológiai irodalom tükrében. In: Bibó István életművének aktualizása, Konferencia a Friedrich Ebert Stiftung támogatásával, Szeged, 1992. november 5–7., 124. p.

⁴ Lásd Szabó Ervin: Vita a Taylor-rendszerről, Műszaki Közlöny, 1913. II. 2., lásd továbbá: Szentpéteri István: A taylorizmus mint a klasszikus polgári szervezéstan üzem-szervezéstudományi ága, Gazdaság- és Jogtudomány, MTA IX. Osztályának Közleményei IV, 1970.

Ezeknek korlátozott érvényű pozitív hatásai után hamarosan bebizonyosodott, hogy a gazdaság fejlődésének várt fellendülését ezek a technikák akkor sem teremtik meg ha Magyarország, főleg hitelek, megpróbálta a legmodernebb műszaki-technikai eszközöket, számítógépeket, számítástechnikai szoftvereket megvásárolni és alkalmazni. A magyar gazdaság tényezői e technikák megvásárlása után sem változtatták meg hagyományos tervezési módszereiket, változatlanul megmaradt a gazdaság "tervszerű irányítása", és verseny hiányában, a technikák tényleges alkalmazásában az érintettek jó része érdektelen maradt a megvásárolt technikák munkába állításában, adaptálásában. A szocialista üzemben megmaradt az a "kettős társadalom", amelyben a hierarchikus vezetői, értelmiségi érdekek kiegyenlíthetetlen ellentmondásban működtek a munkásság és az alkalmazottak érdekeivel.

Polgári átalakulás nélküli modernizáció sajátos jelensége a társadalom *megkettződése*, "amelyben a párt elit és a szakértelmiség" egy része, a régi (és új) szakmunkás réteg (amelyik szintén elit a munkásságon belül) szembe kerül alacsony képzettségű alkalmazottak tömegeivel, a faluról bevándorló betanított és segédmunkás réteggel. Ezek az ellentmondások elérték ki a szocialista "inkongruenciát", az anómiát, az ambivalenciát és más társadalmi diszfunkciókat.⁵

Az inkongruencia jelensége szociológiai, szociálpszichológiai értelmezéssel világítható meg. A társadalom tagjai a modernizációs eszközök használatával és régi tulajdonosi állapotuk megváltozásával, termelőeszközök elvesztése (azoktól való megfosztása) után olyan bizonytalan helyzetbe kerülnek, vagy kerülhetnek, amelyben *elvesztik orientációs képességüket*, *elvesztik az érzéküket*, hogy milyen célokat kell szilárdan követniük, akár nagy áldozatok vállalásával is. Az inkongruencia legjobban a legnagyobb tradicionális osztályt, a parasztságot érinti, amikor is annak egy jelentős része, mint "elsőnemzedékes munkás" megjelenik az iparban, a másik része pedig magántulajdonától megfosztva lényegében bér munkási állapotba szorul. Mind az elsőnemzedékes munkás, mind az állami gazdasági munkás, sőt a szövetkezeti paraszt is a társadalmi átalakulási folyamatokból rendszerint a *negatív jelenségeket érzékeli* mindennapi életében. Tulajdona nélkül ez teljes kiszolgáltatottságot jelent, orientációs zavarba kerül, amikor "más" tulajdonosnak az uralma alá kerül, legyen az szövetkezeti vagy állami vállalat is. Ez az állapot piac nélkül a legdurvább hatalmi alárendelődést, "feudális jellegű" kiszolgáltatottságot jelent. Az "elsőnemzedékes munkás" is bizonytalan értekeiben: erős nosztalgia él benne a paraszti munka szépsége iránt, amikor saját maga osztotta be munkaidejét és bizonyos autonómiával rendelkezett, amelyet a modern nagyüzem teljesen megsemmisít, állapotát és személyi biztonságát a jog – minden látszólagos biztosítéka ellenére – nem védi. A munkások tényleges kiszolgáltatottságát – minden munkajogi védelem ellenére – "fényesen" dokumentálta a munkaügyi pereknek a sok tíz vagy százazres száma, amikor a parasztokból, sőt betanított munkásokból "szervezett dolgozók" lettek. Mindkét nagy társadalmi csoport a kényszer hatása alatt belekerült egy olyan társadalmi pozícióba, amelyben, amikor a társadalom konfliktusai éleződnek, akkor ezek a társadalmi csoportok egy része a tömeghangulati változásokat kiaknázó népvézérek vagy demagógok, ügyes elitek

⁵ A "kettős társadalom" zsákutcs fejlődésének diszfunkcionális következményeiről lásd Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről, Válogatott Tanulmányok I. köt., Budapest, 1986., 294 s. köv. p. Az inkongruenciáról Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete, Budapest, 1969. A devianciáról (anómiáról) E. Durkheim: Az öngyilkosság, Budapest, 1967., A deviáns viselkedés szociológiája, (Szerk: Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László) Budapest, 1974.

manipulációjának pályáira sodródnak. Voltaképpen minden forradalomnak az ügyét inkább ez az "elsőnemzedékes munkásosztály" és szegényparaszt vállalja fel, nem pedig az a szakmunkás amelyik nemzedékeken belül szakismeretének birtokában társadalmi rangot és többnyire egzisztenciális biztonságot is kivívott már magának.

Az inkongruencia azonban a társadalom többi csoportjaiban is határozatlanságot, értékvesztést, értékválasztási bizonytalanságokat okozhat. Így van ez a léteben veszélyeztetett *kispolgári rétegeknél*, kisiparosoknál és kisebb földtulajdonnal rendelkező parasztoknál, akik a nagyipari fejlődés következtében, noha még tulajdonosi mivoltukat őrizték, egyre inkább ki lettek szolgáltatva olyan versenynek, amelyben belátható időn belül nekik alul kellett maradniuk. A kispolgár ezért ugyanúgy inkongruens állapotba kerülhetett és kibírhatatlannak tűnt szemében a fennálló társadalmi átalakulás. Rettegve gondolt autonómiájának elvesztésére, a gyárakba való bekerülésére, holott a modernizációnak ez a szükségszerű "lépése" volt a század elején.

A következő lépcsőfok az *értelmiség*, illetőleg annak Közép- és Kelet-Európában különösen nagy *állami bürokráciában* alkalmazott társadalmi csoportja. A közbürokráciák szintén egy *értékfeladó tendenciát erősítenek alkalmazottaikban*. A közbürokrácia mindenekelőtt komfortitást kíván a hatalmat megtestesítő "úrhoz", politikushoz, adminisztratív vezető beosztásban lévő személyekhez viszonyítottan. Ez a konformizmus többé-kevésbé jól működik akkor, ha az évszázados tapasztalatokat jól alkalmazza a vezető réteg a bürokratikus szervezetségen belül, de bizonytalanná válik a konformizmus akkor, ha a konformizmust elősegítő és biztosító fizetési, jutalmazási és szankcionálási rendszerek nem stabilizálódtak, nem szilárdultak meg és ezáltal nem gyakoroltatták be, nem rutinizálták a hivatalnoki működést. Középkelet-Európában a bürokráciák sohasem lettek olyan stabilak mint a nyugati polgári társadalmakban. Ezekben a bürokráciákban mind a fasizmus, mind bizonyos fokig még a szocializmus is híveket és táborot tudott magának gyűjteni. Noha ma már egyáltalán nem állja meg az a korai – főleg marxista elemzés – érvényét, hogy a fasizmus a középosztálynak, és azon belül a hivatali rétegnek a társadalmi bázisára épülő diktatúra, de tény, hogy a fasizmus valamilyen mértékig ezt a bürokráciát is fel tudta használni a régi hatalommal való szembefordulása érdekében, mert ebben a rétegben is az inkongruencia időnként végesen megrontotta a tájékozódó képességet.

Végezetül egyáltalán nem furcsa, hogy magában a vezető fél-feudalista, tőkés hatalmi rétegben is van inkongruencia, hisz a nagytulajdonosok éppen úgy differenciálódnak a tőkés folyamatok kibontakozása következtében. Ha a tulajdon nincs úgy védve, mint a hitbizományon keresztül, akkor ez az egyes nagybirtokosoknak a lemorzsolódását, tulajdonuknak a szétforgácsolódását és tulajdonosi mivoltuknak a korlátozását, esetleg megszűnését okozza. Ezért nem volt furcsa dolog, hogy voltak nyilas főurak, és nem volt érthetetlen dolog az sem, hogy szocialista és kommunista mozgalmakat támogattak egyes nagytőkések is.

Mindent egybevetve a kettős társadalomban a társadalom stabilitását – a strukturális kettőzöttségen, megosztottságon kívül, ami önmaga is bizonytalanságot okozó tényező – az a szociálpszichológiai jelenség erősíti fel, hogy *erős konfliktushelyzetekben a tradicionális osztályok átalakulásban lévő csoportjai eredeti politikai, ideológiai, gazdasági törekvéseiket megváltoztatva visszafordulnak, vagy egy más vezérlőprogramot fogadnak el, mint amit a polgári társadalmi átalakulás szerves fejlődése megkívánna*. Ezért a mozgalmak kialakulásában a XX. században ez az inkongruencia mindig döntő tényezővé vált Európában, először az első nagy háború

után, majd a két világháború között is, – Közép-Európában a területrendezések, ehhez kapcsolódó negatív hatásaival pedig vérszenen felerősödött. A II. világháború után ez az inkongruencia megjelenik a harmadik világban tömegméretekben, ahol a polgári átalakulásnak esélyei vannak, de a társadalom tradicionális rétegeinek a nagy befolyása ezt az átalakulást lassítja és rendkívül konfliktusossá teszi. Ezért ilyen inkongruenciával találkozunk a II. világháború után szinte egész Dél-Amerikában, Indiában, a hátsóindiai szigetvilágban stb. Nem is szólva arról, hogy milyen érzékenyen érintette a tradicionális társadalmakat a modernizációs eszközök megjelenése Afrikában, ahol ez beláthatatlan, ma is kiszámíthatatlan bonyodalmakat okoz.

A társadalom radikális mozgalmi, a harmadik világbeli forradalmak egyformán a tradicionális és modernizációs folyamatok ütközéséből "nyert" energiákból táplálkoztak. Ilyen ellentmondások érlelték ki a közép-európai mesterséges forradalmakat, pontosabban "álforradalmakat".

Az I. világháború után a fasizmus előretörésének és részben a szocializmus későbbi terjedésének is egyik velejárója, hogy a népevezér, a párt első embere ismerje ezt a szociálpszichológiai jelenséget és a mozgalom megszervezésében és a mozgalmi energiák dúsításában fel tudja használni az inkongruenciának a jelenségét.⁶

Tudatosan manipulatív módon használta a szocializmus építésének gyakorlata is az inkongruenciában rejlő mozgalmi energiák felerősítésének, osztályharc szolgálatába állításának programját. A forradalom mesterséges életrehívásának sikeres alkalmazója volt elsősorban Sztálin, aki az osztályharc fokozódásával tartósan tudott olyan szituációt teremteni, amelyben a bizonytalan állapotban lévő általa vezérelt csoport a társadalom sokkal nagyobb többségére rá tudta kényszeríteni akaratát, hol igaz terror eszközeivel, hol pedig a manipulációnak más, kevésbé nyers módszereinek alkalmazásával. A bolsevikok kifejezetten olyan forradalomtörténeti munkákat, sőt regényeket írtak, amelyek mozgalmuk, permanens forradalmi jellegét támasztották alá. Forradalmi forgatókönyveik pl. a jakobinus uralmat tartósan sikeresnek bizonyuló formaként mutatták be. Tudatosan csak azokat a forrásokat engedték francia forradalomból közzétenni, amelyik ennek a Sztálini forradalmasító programnak megfelelt. A II. világháború után a szocializmus építésének útjára lépő legtöbb társadalomban sem volt forradalmi szituáció, mégis fokozatosan gerjesztették (manipulálták) a társadalmat egy olyan program alapján, amelyet a Moszkvában élő, ott tanuló pártvezérek adaptáltak hazájukba visszatérve. Ez volt az inkongruencia elmélyítésének és "levezetésének" az a sajátos módszere, amellyel egy új típusú hatalmi bázist, egy szűk csoport a társadalmakban forradalmi eszközökkel, de voltaképpen igazi forradalmi állapotok nélkül, forradalmi szituációknak az utánozásával alakított ki.

⁶ A "nagyember" típusú vezetőről (s annak) diszfunkcionális megnyilvánulásáról Bibó azt írja, hogy ez a "francia forradalom legkétesebb értékű hagyománya, a nagyember, a zseniális politikai vezető hamis romantikája, amely Napóleon személyében létrehozta a monarchia hamis képét, mondhatjuk a *hamis monarchia* képét, akinek a számára az uralom nem hivatás és szereprendszer, hanem romantikus, hősi, mutatós egyéni vállalkozás". Válogatott Tanulmányok. Első kötet, 1935–1944. 309. p.

II. A XX. századi bal- és jobboldali mozgalmak hatalomra jutásának eredményeként született alkotmányok jellemzői

A nemzeti szocialista, fasiszta, valamint az ortodox szocialista és kommunista államok alkotmányai között kétségtelenül formálisan is vannak bizonyos eltérések, de mégis a két szélsőséges ideológia és politikai rendszer alkotmányozásra gyakorolt hatásainak *hasonlóságait* nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Minden hatalomra kerülő jobb- vagy baloldali szélsőséges mozgalom új *alkotmányba* is kívánta foglalni az általa elért úgynevezett fő társadalmi politikai, főhatalmi eredményeket, hatalomra kerülésének a tényét. Ez alól bizonyos mértékig a német nemzeti szocializmus kivétel, amely a weimari alkotmány keretei között került hatalomra, s egyetlen lényegesebb alkotmánymódosítás történt, *egyesítették az államfői és a miniszterelnöki pozíciót*. Így jött létre az a *közjogi vezértípus*, amelyet *kancellárinak* neveztek. A német nemzeti szocialista rendszer a weimari alkotmány keretei között "jól" funkcionált. Nem tartotta szükségesnek az alkotmány olyan reformját, mint az olasz fasiszmus, vagy a 1917-ben lévő bolsevik állam és utódjai a népi demokráciák.

A nemzeti szocializmus alkotmányosságának története csak annak bizonyítéka, hogy minden alkotmányos intézmény tényleges működése megszüntethető, anélkül, hogy az alkotmányból az alkotmányosság biztosítékai formálisan kiiktatandók lennének. A német nemzeti szocializmus ideje alatt a polgári alkotmányosság érvénye azonban ténylegesen teljesen megszűnt.

Más a helyzet a fasiszta államok olyan csoportjában, mint Olaszország, Portugália és Spanyolország, ahol új alkotmányokat alkottak. Ezekben az alkotmányokban, – nevében és az alkotmány a klasszikus polgári alkotmányozástól eltérőséget hangsúlyozza az alkotmány alapjává a *munkát deklarálták*.

Divatossá jelszó lett, a *munka alkotmánya*, amelynek egyrészről az az említett folyamat volt az alapja, hogy a nagy gazdasági egységek, társulások, konszernek világában egyre nagyobb jelentősége van a termelő szervezetekbe tömörült emberek munkamegosztásának és kooperációjának. Ezek a fasiszta típusú alkotmányok eleget kívántak tenni annak a változásnak, hogy a *nagy gazdasági szervezetek és tömegpártok korában mindenekelőtt a nagy szervezetek tagjainak alkotmányos helyzetéből kell kiindulni* mind az *alapvető jogok* elismerésében, mind a *főhatalom* szervezeti felépítésében. Az individuális jogok helyére a szervezetek joga lépett. A fasiszta alkotmányokban ezért a népképviselőt helyére a korporációs rendszert állították.

A bolsevik típusú alkotmányozásnak szintén hasonló gondolati kiindulópontja van, nevezetesen az, hogy a XX. század nagy szervezeteinek munkaképviselőiből kell hogy álljon az alkotmányozó rendszer. Egy kicsit *minden alkotmány a gazdasági szervezetek struktúrájához hasonlítson*. Lényeges különbség azonban az előbbiekhöz viszonyítottan, hogy a bolsevik alkotmányok nyíltan *osztályalkotmány jelleget öltenek magukra*.

Ezen általánosságok után részletekbe menően a következő jellemzőket kell a jobb- és bal szélsőségek alkotmányairól összegezni.

a) A nemzeti szocialista, fasiszta és bolsevik típusú alkotmányok egyaránt *egy párt* hatalomra jutásának tényéből indulnak ki. Ez a győzelem azt deklarálja, hogy a társadalomban megvalósult a társadalom érdekeit *egységesen biztosító munkás (dolgozói) szolidaritás* rendszere, vagy legalábbis beindult ez a folyamat és az egyetlen

párt győzelmének végső következményeként belátható időn belül létrejön az *egységes*, a dolgozók egyenlőségén alapuló *társadalom*. Ebben az egységesnek tekintett társadalomban megszűnnek a különböző társadalmi csoportok, vagy legalábbis a létező társadalmi csoportok konfliktusai antagonisztikus ellentmondás helyett a kiegyenlítődés, a feloldódás felé haladnak. Minden ide tartozó, új alkotmányra törekvő szélsőséges rendszer egy vezető párt létét deklarálja, vagy ha nem is rögzíti e tényt az alkotmányban, akkor is alkotmányos élet alapprincipiumaként kezeli.

A szocialista alkotmányok egy részéből valameddig még hiányzott a pártirányításnak alkotmányos rögzítése. Ekkor a pártideológia konstituálta, hogy minden alkotmányos intézményben a kommunistáknak kell a többséget képviselniük, a hatalom egyközpontú gyakorlása tagjaikon keresztül valósulhat meg. Ha átmenetileg a bolsevikok esetleg kisebbségbe is maradtak még egy ideig egyes alkotmányos intézményekben (1917–1918), előbb-utóbb minden *főhatalmi szervezetben kommunista többséget kellett személyi összetétel szerint is elérni. A párt vezető szerepének a kommunista párttagokon keresztül kell érvényesülni*, akkor is ha ez jogilag nincs rögzítve és deklarálva.

A későbbiek során azonban a *kommunista alkotmányok már kifejezetten rögzítik a pártnak a vezető szerepét*, azt a tényt, hogy a pártnak az alkotmányos intézmények vezetésére elsődleges jogosultsága van, s akik ezt sértik vagy tagadják, azok egyben az alkotmány ellen is fellépnek. Ebben az időszakban már *teljesen összenő a párt és az állam*. A párt mint fő hatalmi szervezet a hierarchia csúcán áll és az állam a párdöntések megvalósításának az *eszközrendszere*. Ez akkor is így van ha ez az "állam" már összetételét, struktúráját tekintve is kommunisták többségéből áll.

b) A bal- és jobboldali szélsőségek alkotmányaiban közös vonás, hogy kiemelt szerepet kapnak a *gazdasági, szociális és kulturális jogok*. Ezek között is első helyen a munkához való jog jelenik meg. A munka alkotmány ideájában a munkásosztály régi programja jelent meg. Amíg a munkásosztály fékentangálásának egyik legbiztosabb társadalmi, gazdasági intézménye a piacgazdasággal együttjáró munkanélküliség volt és maradt is, addig a munkához való jog elvi elismerése az alapvető jog. Az a követelmény, hogy mindenkinek joga van a munkához, a társadalom túlnyomó többségének az egyetértésével aktív helyesléssel és aktív közreműködésével történne. A szociális jogok között a többi az előbbinek alárendelődik.

Nagy jelentősége volt azonban propagandisztikus szempontból a fizetett szabadsághoz, a pihenéshez, az üdüléshez való jognak, amelyik a régi piacgazdasági viszonyok "vadkapitalista hatásainak" a leküzdését jelentette valamilyen mértékig. Ugyanez mondható az egészségvédelméhez, a társadalmi biztosításhoz való jogról is. A gazdasági, szociális, kulturális jogok a századforduló mozgalmainak a követeléseire kerültek be az alkotmányba és ezek a jogok feltétlenül *pozitív hatásúak a társadalom addig elnyomott, a társadalmi-gazdasági lehetőségeiben korlátozott embertömegek számára*. Más kérdés az, hogy e jogok állami biztosítékainak végül is vannak korlátai és történeti összehasonlításban az anyagi biztonság és a munkához való jog a fejlett piacgazdaságokban is alkotmányos elvvé válhatott és ezen társadalmak gazdasági hatékonysága következtében a munkához való jognak nagyobb értéke lehetett, mint a szegény és szegényedő szocialista országokban.

c) Az előbbi pozitív hatású szociális jogok mellett bekerültek a szocialista alkotmányokba a klasszikus politikai és szabadságjogok. A formális alkotmányi szakaszok deklarált tartalma egészen más viszonyokhoz vezetett, mint amelyekben

ezeknek a jogok a klasszikus alkotmányokban való megjelenésük idején megfigyelhetők voltak. Egyes politikai szabadságjogot, mint például a véleménynyilvánítási szabadságot és a szerveződési, egyesülési szabadságot kifejezetten *osztály-joggá* (kollektív joggá) szűkítik, és csak az "uralkodó osztály" tagjai számára vannak biztosítékok ezek érvényesítésére. Ha ilyen korlátozás nem született is e jognak sokszor úgynevezett "kollektív joggá" való átalakítása azt is jelentette, hogy *individually, alanyi jogként való elismerése megszűnt ezekben a rendszerekben*. Pl. a *szabad sajtóhoz* való jog úgy deklarálódik, hogy alkotmány biztosítja a dolgozóknak a sajtószabadságot azáltal, hogy a sajtót, a kiadókat a "dolgozó nép rendelkezésére bocsátja", ezáltal megteremti, hogy ténylegesen élni tudjanak a sajtószabadsággal. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy *párt és állami kontroll alá helyezte a sajtót*, burkolt vagy nyílt cenzúrát vezetett be.

d) A bolsevik típusú alkotmányokban tehát a politikai szabadságjogok kifejezetten "osztálytartalmat" kaptak. A baloldali ideológia újságjának fejlécén közel évszázad óta alapvető jelszó volt "Proletárok, egyesüljetek!" Ez mintegy osztálykorlátozásokkal körülbástyázott joga lett a proletariátusnak, vagyis egy általános emberi szabadságjogból "uralkodó" osztályokra szűkített joggá vált. A bolsevik alkotmányozás kifejezetten felvállalta a jogoknak ezt a korlátozását. Sajátosan dokumentált példája volt ennek a *választójognak* a szabályozása az 1918-as szovjet-orosz és a Szovjetunió, mint föderatív szervezet 1924-es első alkotmányában. A választójog kifejezettei megfelelt az úgynevezett *szervezett társadalom* igényének, és mintegy alárendelte a választójogot az osztályszempontoknak. A választójoggal való rendelkezés kifejezetten a munkásokat és a szegényparasztokat illette meg. A bolsevik ideológia szerint a szervezett ember magatartásának, politikai mentalitásának legjobban megfelelő szervezeti keret az *üzem*, ahol a munkások legalább 8 óra időtartamban egymás között élnek, munkához való viszonyukat, nézeteiket, politikai véleményüket legjobban kifejezhetik és egymással e kérdésekről kommunikálhatnak. Ezért a bolsevista választási rendszer kiindulási alapja az üzemi elv lett. Vagyis az ideológiai alap szerint az ember legjobban a munkaszervezetben, az üzemben ismerhető meg, ezért magától értetődő, hogy a választójog gyakorlásának természetes egysége a vállalat, az üzem és általában mindenféle munkaszervezet.

Az első szovjet alkotmány ezért az üzemi elvet tette meg a választójog gyakorlásának alapstruktúrájává, mondván azt, hogy az üzem a leghaladóbb társadalmi osztály, a munkásosztály szervezettségének helye és egyben a legalkalmasabb arra, hogy az emberek egymásról legtöbb információt szerezzenek. Ebből kiindulva a választás szervezeti elvévé az *alulról felfelé szerveződő társadalom* hierarchiáit tette, ahol a kiindulási alap az a társadalmi *sejt* vagy *csoport*, amelyben a proletariátus érdekei legjobban tudnak artikulálódni. Ez a modell az iparosodó, kapitalizálódó orosz termelési centrumok munkaszervezeteinek valóban megfelelt, de nem lehetett tudomásul nem venni azt, hogy orosz viszonyok között ez a szervezeti ember az egész társadalom csekély részét, mintegy 10–20 %-át alkothatta 1917 fordulópontjában. Ennek következtében azt sem lehetett tudomásul nem venni, hogy Oroszország a kapitalista fejlődésben elmaradt társadalom és valamilyen képviselőt a *nem szervezett, individuális embernek is adni kell*. Az ideológia azonban a forradalmi hagyományokhoz kötődve mondta, hogy a város és ezen belül a szervezett munkás vezérli a társadalmat, ezért olyan választási feltételrendszert kell kialakítani, ahol a szervezett munkás formális jogilag is ellensúlyozza az elmaradt parasztok tudati

szintjén lévő társadalmi rétegeinek akaratát, labilis érzelmi állapotát, kispolgári mentalitását. A proletár többség nélküli társadalom választórendszerének ellentmondásosságára épült az az alkotmányi szabály, amely a városokban az üzemi elvet és a területi elvet párosította úgy, hogy az üzemekben élő, működő proletariátusnak előnyöket juttatott akkor is ha a városban nem voltak többségben. A területi elv, tehát a városi választásoknál *kiegészítő elv* maradt, amelyet nem csupán az üzemi munkás, hanem az a rengeteg egyesület, társaság is ellensúlyozott, amellyel ha eléggé bolseviknak tűntek, megfelelő képviselőt nyerhettek a szovjetekben. A területi elv tehát az 1936-os alkotmányig lényegében alárendelődött a szervezeti elvnek, vagyis az üzemi elvnek.

Az orosz társadalom túlnyomó többsége tradicionális paraszti társadalom volt. Ez a társadalom időnként és helyenként ösztönösen erősen ellenállt a bolsevista törekvéseknek. Ezért a bolsevikok szempontjából magától értetődőnek tűnik, hogy befolyásuk érvényesülésének akadályokat állítottak az alkotmány rendszerében. Ezért még a városi lakosság az üzemi és a területi elv kombinációja szerint bizonyos egyensúlyban részesült a szovjetek megalakítási jogából. Ezzel szemben a paraszti területek lakossága a városi lakosságtól eltérően mintegy ötszörös szorzóval érhetett el bizonyos "egyenlőséget" a területi szervezeteknek a megalakításában. Vagyis az első szovjet alkotmány szerint a parasztok – kivéve a szegényparasztokat – alkotmányos hátrányban voltak az állami, politikai szerveknek a megalakításában, minek következtében kizárt volt, hogy a város fölé emelkedjenek, a város politikai vezető szerepét akadályozzák, gátolják.

A bolsevik alkotmányozás tehát bevezette az úgynevezett *közvetett választási* rendszert, ahol csak alapszinten választották meg a küldöttet közvetlenül. Minden magasabb színű állami, politikai szervezeti egységet az alapszintű szervezet (szovjet) delegáltjai hoztak létre. Ennek a rendszernek a demokratizmusa bizonyos szempontból nagyon védhetőnek tűnt. Az ideológia azt mondta, hogy az általános választás – különösen annak közvetlen formája – lehetetlenné teszi, hogy a jelöltekről, majd a megválasztottakról reális információi legyenek a választóknak. A választás objektív ismérveken csak akkor nyugszik, ha a jelölt személyiségéről, munkájáról, politikai habitusáról, emberi mentalitásáról a választóknak közvetlen információi vannak. A közvetlen választás magasabb szinteken *eleve torzítása az információ hasznosulásának*, hiszen nem lehetséges, hogy valós, áttétel nélküli személyes információk legyenek a jelöltek magatartásáról. A területi alapon bonyolított szavazás nem veszi figyelembe az életviszonyok modernizálódását, azt a körülményt, hogy a területeket képviselni kívánó jelölt voltaképpen ismeretlen személy, vagy legalábbis sok vonatkozásban az, azok oldaláról, akikkel státuszbeli különbségek miatt a választó eleve nem lehet kapcsolatban.

e) A választójog új alapokra helyezése kihatással volt a képviselői rendszer egész strukturájának a megváltozására. Az individuális (nép)képviselet klasszikus szerkezete a feudalizmusból öröklött tradicionális "második kamara" a XX. században fokozatosan korporációs rendszerre alakult át. Az arisztokrata, feudális nagybirtokosi képviselet mellé mind nagyobb arányban bekerültek a kamarákba (rendszerint a második kamarába) a vállalkozói (ipari, mezőgazdasági) kamarák vezetői, a professzionalista hivatási szerveződések (mérnöki, jogász, orvosi stb. kamarák) politikailag is egyre nagyobb súlyra jutó elméleti szakemberek. Nem lehetett kizárni a munkavállalók szervezeteit sem, de lehetőleg a vállalkozási elithez "kapcsolódva"

bírtak – tényleges társadalmi súlyukhoz mérten sokkal kisebb szintű – képviselőket. A XX. század modernizálódó társadalmában megnövekedett a tudomány és a felsőoktatás szerepe, ezért akadémiai és egyetemi vezetők is bekerültek a második kamarákba.

A területi és helyi önkormányzatok a polgárosulásnak komoly politikai szerveződési centrumai voltak. Ezért a képviselői rendszerből semmiképpen nem maradhattak ki. A tradicionális nagy szervezetek közül az egyházak érsekei és püspökei is a korporatív rendszer tekintélyes befolyással rendelkező személyei maradtak.

A szocialista alkotmányosságban – már a fasizmus előtt – más nagy szervezetek képviselői rendszere (rendszerint második vagy harmadik kamarája) teszi bonyolulttá a népkarátot kifejező struktúrát. Történetileg és helyileg igen sok változata jött létre a szocialista képviselői rendszereknek.

Mindenütt megmaradt az eredeti népképviselői elv, de ezt két irányból is szerepét csökkentő szerkezeti "ellensúlyok" alakították. Minden szocialista országban a népképviselőket – elvileg, formális jogi szabályozási keretekben – a közvetlen demokrácia intézményei mellérendeltségi vagy alárendeltségi helyzetbe süllyesztették. Másodsorban, az összetett államokban a területi (nemzeti, illetve nemzetiségi) érdekek intézményesítésére az ún. szövetségi kamarák korlátozzák a népképviselőket. Ez a megoldás persze nem újdonság, mert Svájcban és az USA-ban ezt már sokkal régebben kitalálták, s jól funkcionáló alkotmányos képviselői rendszerre alakították.

A szocialista képviselői rendszer igazi újdonsága egy darabig az, hogy a képviselői rendszert a társadalom politikai alapközösségéből kiindulva (alulról felfelé) építi fel, egy darabig közvetett választásokkal. A szovjet (és a magyar Tanácsköztársaság) alkotmányos képviselői rendszerének sokat leírt alapelve, hogy a szovjetek a Szovjet hatalom politikai alapintézményei. Ugyanígy mondta ki a magyar Tanácsköztársaság alkotmánya, hogy a tanácsok a Magyar Tanácshatalom alapjai. Ez az elv azt jelentette, hogy "elvileg" a helyi szovjet és Orosz Föderatív Szovjet Köztársaság Szovjetkongresszusa (a későbbi Legfelsőbb Szovjet) között strukturálisan semmi különbség nincs. (A szovjet államjogtudományban ezzel azt a polgári alkotmányos struktúrát kívánták elutasítani, hogy a parlament és helyi önkormányzatok között osztott szuverenitás van.) A gyakorlatban ez az elv oda vezetett, hogy a forradalom idején valóban meglévő nagy helyi szovjetbeli önállóság után fokozatosan a helyi szuverenitás gyakorlása egyre szűkült és a központi szervek ismételten és ismételten elvonták, megszüntették a helyi önállóságot. Minden szocialista országban a fő elv a hatalom koncentrációja lett, amelyet csak időnként szorított ki a dekoncentráció (vagy decentralizáció).

A szocialista képviselői rendszer egyik fő strukturális törekvése az, hogy a dolgozók munka- és társadalmi szervezeteinek a képviselőben megfelelő súlyt adjon. Erre két modell is volt. A forradalom alatt a vállalatokban megalakultak a vállalati (üzemi) munkástanácsok. Az egyik fő szervezeti elv, hogy a helyi szovjetekben elsősorban a forradalmi szerveknek kell helyet kapniuk. Ahol Oroszországban erősebb volt a kapitalista fejlődés, ott a munkásság "hagyományos szervei" a szakszervezetek igényelték maguknak a helyi szovjetekben a tagsági jogokat. A "szocialista korporatívizmus" alapsejtjei a szervezett dolgozók szervei a szakszervezetek. Helyi szinten lehetett a vállalati munkástanácsoknak nagyobb súlyuk, de ahogy felfelé szerveződött a szocialista képviselői rendszer, ott mindinkább a szakszervezetek kerültek hatalmi pozíciókba. Minden forradalmi szocialista alkotmány (1917–1919)

jelentős mennyiségű legfelsőbb szintű szovjet tanácsági pozíciót biztosított az ágazati és általános vezető szervi tagoknak. Volt olyan tendencia a forradalom után, amely a legfelsőbb képviselőből két kamarát akart csinálni. Lett volna egy *politikai képviselő* és lett volna egy *munka szervezeti (szakszervezeti)* és helyi szovjetekre épülő kamara. Ezt a tendenciát végül is az ún. *szakszervezeti vita* buktatta le, ahol nem is annyira elvi alapok, hanem inkább a legfelsőbb vezetés tagjai közötti személyi ellentétek szolgáltak a szakszervezeti oldal vereségéhez.

Az "eredeti" szovjet képviselői struktúra "helyreállítására" a jugoszlávok tettek később kísérletet, ahol alkotmányjogilag szépen felépítették a hármas tagozódású rendszert

a) a nép (politikai) képviselőket

b) a "szocialista korporációt" a munkás (gazdálkodó szervek stb.) tanácsok képviselőit

c) az összetett állam tagjainak, alkotó elemeinek területi elven nyugvó képviselőit.

Ez az alkotmányjogilag végül is jól átgondolt szocialista képviselői rendszer csak pillanatonként (rövid időszakokban) működött jól. Nem a konstrukció hibájából. Több ok is magyarázhatja a diszfunkcionális működést. A legfontosabbnak azt vélem, hogy ezek a társadalmak megrekedve a modernizációs folyamatokban, nem érték meg ilyen intézményi keretek tartalommal való kitöltéséhez. Hasonlattal élve: "sokkal jobb ruhákat kaptak – vettek maguknak – mint amit viselni tudtak" politikai rendszerükből, mentalitásukból következően. Egy másik ok a diszfunkcióban az egy (állam) párt rendszer kiindulási tételéből következik. Ez összeférhetetlen olyan képviselővel, amelyik akkor funkcionálhat, ha a hatalom pluralizmusát elismerjük. A "legkövetkezetesebb" – kommunista vezetők – mint például Kádár János is – tisztán látták, hogy ez a képviselői rendszer csak üresjárat, bizonyos nyugat felé irányuló gesztusok miatt bizonyos formásokat "le kell játszani", de egy pillanatra sem gondoltak arra, hogy érdemi politikai döntéseket ott kell meghozni.

f) A képviselői hatalmi struktúra XX. századi átalakításával párhuzamosan hasonló szerepváltozáson ment a közvetlen demokrácia programja a jobb, de különösen a baloldali rendszerekben. A közvetlen demokrácia alkotmányos intézménye vált a XVIII-XIX. sz. fordulóján az USA-ban, a francia forradalmi alkotmányokban, Svájcban stb. A XX század azonban bizonyos korábbi "forradalmi elveket" újraélesztett, s "kiteljesített". A szélsőséges rendszerek kitágították a közvetlen demokrácia értelmezését. A jakobinusok is tudták, hogy "utcára kell vinni" az embereket, hogy politikai követeléseik mögött ellenfeleik észrevegyék a "nyers erőt". A XX. században ilyen kiterjesztett értelemben lett állam és alkotmány alakító erő a "nép", a "dolgozó" a tanácsköztársaságok megteremtésében, fasiszta, nemzeti szocialista hatalomátvételek lebonyolításában.

A fábiánusok, német szociáldemokraták ugyan őrizni akarták a demokratikus formák eredeti funkcióját, s a jövő szocialista államát "tisztá demokratizmusnak" "igazi (közvetlen) demokráciának" vélték. E helyett a szélsőséges mozgalmak közvetlen demokráciája barna, fekete, zöld stb. párthadseregekben, utcai transzparenszekben, "népítéletekben" testesült meg. A bolsevik típusú alkotmányokban ezeken túlmenően közvetlen demokratikus intézménnyé váltak mindazok a bizottságok, tanácsok, testületek, amelyek – a párt irányítása alatt – a régi hatalmi struktúra szétverésében részt vettek, s a hatalom átvétele után is megmaradtak, de formálisan nem voltak részei

az új hatalmi mechanizmusnak. A közvetlen demokrácia "új formáinak" nyilvánították a népbíróságokat, társadalmi bíróságokat, népügyészeket, szovjetekhez kapcsolódó bizottságokat, testületeket, amelyek átvettek "állami" funkcióikat. A Hruscsov által elfogadott pártprogramban tömegével jelentek meg az előbbi értelemben vett közvetlen demokrácia kiterjesztésének követelményei. Elfogadott program volt, hogy az állam fokozatos visszaszorításával, a szervek funkcióinak társadalmazásával a szovjetek mellett a nép, az államigazgatási, bírósági, ügyészi szervek helyett társadalmi bizottságok, a népből alakult bíróságok stb. fogják a hatalmat gyakorolni. Mindezekre pedig az "első nevelést", a "felkészítést" a munkahelyi, üzemi, szakszervezeti közvetlen demokráciák kikísérletezésével hangolódik rá a társadalom.

E század szélsőséges mozgalmában tehát polgárjogot nyert az a nézet, hogy a közvetlen demokráciát nem jogi, hanem politikai intézményként kell kezelni. A közvetlen demokráciát nem jogilag kötött szervezetekben, szoros eljárási (alaki) jogi keretek között kell működtetni, hanem teret kell adni a spontán, új és új formákban jelentkező kezdeményezéseknek. A közvetlen demokrácia nem állami formájában jelentős (mint pl. a referendum, a népi iniciativa stb.) hanem a társadalom politikai megnyilvánulásaként. Ilyen felfogás mellett nem csodálkozhatunk, hogy a közvetlen demokrácia klasszikus intézményei – bizonyára propagandisztikus célból – belekerültek, pontosabban megemlítésre kerültek a szocialista alkotmányokban, de létező szocialista államokban négy évtizedig nem volt idő arra, hogy az alkotmányi intézmény életre keltéséhez szükséges népszavazási törvényt előkészítsék és elfogadják.⁷

g) A szovjet, mint politikai alapszervezet felépítési rendszerének előbbi alapelvei egyben szorosan kapcsolódnak a Rousseau-i demokrácia olyan elvéhez, amelyet a *visszahívhatóság* intézménye képez. Rousseau eleve a társadalom elleni merényletnek ítélte mindenféle képviselőválasztást, benne és követőiben – különösen a francia forradalmárok közül Robespierre-ben – élt és felerősödött az a meggondolás, hogy a képviselőt általánosan *ellenőrizni kell* és a képviselőt vissza kell hívni olyan esetekben amikor a képviselő állami, politikai állásfoglalásait a választók társadalmára megkérdőjelezi, vagy kifejezetten elutasítja. A visszahívás jogintézménnyé válása voltaképpen francia forradalmi eredetű, jelenti egyrészt azt, hogy minden egyes küldött társadalmilag ellenőrzött személy, s ha a társadalom a magatartását nem helyesli, akkor mandátumától megfoszthatja. Egyben azonban ez azt is jelenti, hogy egy egész képviselői testület is értékelhető politikai állásfoglalásaiban, s amennyiben a képviselőtestület döntéseit a választók nem helyeslik, akkor az egész testület visszahívására, feloszlására is mód lehessen.

A visszahívás intézménye baloldali, bolsevik forradalmi intézménynek minősül, de tudjuk, hogy minden forradalomban meg voltak a gyökerei és megnyilvánulási formái. Maga az elv, hogy a képviselő ellenőrzött, a közvetlen demokrácia érvényesülésének feltétele lehet akkor is, amikor a közvetlen népakarat kinyilvánításának feltételei korlátozottak és közvetlen demokratikus néptörvényhozás aligha gyakorolható.

⁷ A nem totalitárius XX. századi egyes államok közvetlen demokratikus szabályaival nem foglalkoztunk most, de vitathatatlan a klasszikus közvetlen demokrácia reneszánsza is a XX. században. L. pl. a weimári alkotmányt, az I. és II. világháborút követő számos referendumot. Közismert, hogy az Európai Közösség kialakítása is több helyen felvetette az integráció népi jóváhagyására irányuló kezdeményezéseket.

A visszahívás intézménye mondhatni hogy általános elv és követelmény volt a szocialista döntési rendszerekben és nem kifejezetten szocialista szüleménynek tekinthető. Az angol fábiánusok ezt az elvet szintén ismerték és gyakorolták azokban a munkásszervezetekben, amelyek üzemi vagy szakszervezeti szinten valamilyen közhatalom gyakorlási formát alkottak. A bolsevikok ezt állami szervezeti szintre emelték és ebben bizonyára szerepet játszott az is, hogy Lenin Angliában élve ottani szakszervezeti és üzemi szervezeti tapasztalatokat megismerve, és különösen a Web háaspár könyvét olvasva, a küldötték visszahívhatóságának intézményét a szocialista államszervezés fontos elvévé tette.

Az alulról fölfelé építkező állami, politikai alapintézmények rendszere szimpatikus és meggyőző elvnek tűnt széles társadalmi csoportok előtt. Tömegtudatot és tömegmagatartást alakító hatása aligha vitatható. Magának a forradalomnak a szülötte és mint ilyen a forradalmi tömegek érzéseit, mentalitását mélyen befolyásoló tényező, ezért ennek szerepét aligha lehet lebecsülni. Ehelyütt is el kell mondani, hogy a liberális, individuális jogositványokon alapuló képviseleti rendszer ideája ennek sokban ellentmondott és egy egészen más típusú képviseletnek a szükségességét igenelte. Az a kérdés, hogy ennek van-e pozitív szerepe bizonyos politikai struktúrák létrejöttében vagy sem, bonyolult kérdés. A visszahívás, a képviselői magatartás társadalmi ellenőrzésének intézménye azonban aligha lehet általánosan elutasított elv és módszer egy olyan társadalomban, amelyikben a "képviseleti demokrácia" visszaéléseivel nap mint nap találkozunk. Tény az, hogy a liberális parlamentarizmus ezt az elvet mindig elutasította, de az is tény, hogy "mintademokráciákban" (pl. Svájcban, USA-ban) ezek élő és ható közjogi intézmények.

h) A főhatalom felépítésére vonatkozó alkotmányos modelleknek két alaptípusa van. A klasszikus alkotmányok angolszász típusai a hatalommegosztás szervezési elvét követték. Ez a modell J. Locke, majd Montesquieu munkáihoz kapcsolódik. A totalitárius rendszerek – a francia forradalomtól napjainkig – a hatalom egységének elsőbbségét vallották. J.J. Rousseau, Karl Marx a koncepció elméleti megalapozói. Csak egy "jó hatalom" kizárólagossá tétele a társadalom eredményes politikai berendezkedésének a záloga. Csakhogy "nincs jó hatalom" – vitatkoznak a hatalommegosztás hívei. Bibó István egyik legszebb politológiai tanulmányában mutatta be azt a folyamatot, hogy a hatalommegosztás a keresztény erkölcsi elvek átvételével politikailag milyen fokozatokon keresztül szelídítette a hatalmat. "Végre" eljutott az emberiség ahhoz, hogy a modern politikai rendszerekben az alkotmányos intézmények funkciói szétválasztódtak, s a hatalmi ágak egyensúlyozó rendszerre épültek, írta ezt akkor, amikor néhány év múlva a "hatalom egységének rendszere", sok más íróval, művésszel, tudóssal együtt börtönbe zárta, olyan bírósági ítéletek alapján, amelyeket a legkevésbé sem lehetett független bírósági produktumoknak tekinteni. Bibónak – a hatalommegosztás más híveivel együtt – mégis igaza volt, mert nem években, vagy évtizedekben gondolkodott. Ami még nem volt érvényesülő elv néhány évtizedig, az ismét azzá vált a XX. század végén.

A hatalom egységének egyébként tisztán elméletileg igen régi ideája – eddig minden (vagy legtöbb) megvalósítási kísérletében megbukott. Csak rendkívül rövid ideig funkcionált társadalmilag hasznosan (pl. Cromwell idején), tartós fennmaradása diktatórikus önkényhez, a társadalom alapvető érdekeinek sérelméhez vezetett. Igaz ez a nemzeti szocializmusra ahol a népvészér (nemzetvezető) akarata lett a hatalom egységének kifejezője. Nem kevésbé rossz államszerveződési formának bizonyultak

azok a rendszerek, ahol az alkotmányok szerint a legfőbb hatalom letéteményese az Orosz Föderatív Szovjet Köztársaság Szovjetjeinek Kongresszusa, a Szovjetunió Szovjetjeinek kétkamarás képviseleti szerve, majd az 1936-os szovjet alkotmány szerint a Legfelsőbb Szovjet, vagy a mi 1949-es alkotmányunk szerint a magyar országgyűlés lett. A formális rendelkezésekkel szemben a fő hatalom előbb szűkebb hatalmi testületek (végrehajtó bizottságok, elnöki tanácsok), majd kifejezetten tiszta államigazgatási szervek (népbiztosok tanácsa, minisztertanácsok), majd ezektől mindinkább párttestületek, tanácsok lesznek a hatalom centrumai, s végül a hatalmat magához ragadja a párt mindenkori legegységesebb és leggátlástalanabb hatalmi manipulátora. A hatalom egységének megteremtése a XX. században annak bizonyítéka, hogy az alkotmányos hatalommegosztás semmi biztosítékot nem nyújt "egyes" társadalmakban a hatalom koncentrációja ellen. Vannak politikai rendszerek, amelyek "kedveznek" a hatalom koncentrációjának. Itt a hatalom-koncentráció a politikai rendszer diszfunkciója s végül magának a társadalomnak a csődjé.

ISTVÁN SZENTPÉTERI

THE SOCIOLOGICAL RELATION BETWEEN THE DISORDERS OF CONSTITUTIONAL DEVELOPMENT

(Summary)

The past seven decades of soviet and four decades of popular democratic impact on the principles of constitutional law has made it its fundamental idea that the bourgeois constitutionalism has been and is still in a general state of crisis. The way out from the crisis will be demonstrated to the western bourgeois societies by the example of socialist constitutionalism originating from the Marxist principles of constitutional law. The states of underdeveloped societies could attain true constitutional systems by adopting the principles of socialist constitutionalism. However, there is a primary condition upon which socialist constitutionalism could be achieved: each (non-socialist) society has to undergo class struggle in order to gain victory for the proletariat.

In opposition to all of the above, this study attempts to prove that in the twentieth-century's constitutional development it was Bolshevism, Fascism and National Socialism that triggered crisis where it gained power or followers.

The social reason for the crisis is attributed to the formation of a double social structure. Even though modernisation appeared both in the economy and social structure, traditional forms of production and distribution as well as their social structure did survive. In these double societies crises developed as a result of historical, external environmental and internal processes. The clashes between the major social

groups are not, however, characterised by class struggle. It is rather the modernizers' pursuit of plundering, exploiting and discriminating the traditionals which induce social conflicts. Sociological phenomena such as incongruity, ambivalence, anomie and instability are characteristic features of these double societies.

In under-developed societies pursuing a policy of integration it is the above-mentioned facts based on the economy that distorted the political system, brought to the surface the problems of social theories (ideologies), and finally undermined the development of positive elements of constitutionalism.

The second part of the study takes note of how the extreme political systems (Bolshevism, Fascism and National Socialism) of these double societies infringe effects on productivity as well as its human and social consequences. It arose from this that the most accurate regularities were detected by the study of the production-organisational division of labour. The factory was not only the most developed organisational form of modern bourgeois production but was also easier to survey in all its aspects due to its size than any other macro-organisational structure.

The study of the division of labour in state organisation began more or less simultaneously with the elaboration of bourgeois classical the upon the enforcement of classical constitutional rights in the twentieth century. They either discard classical constitutionalism (National Socialism) or fake it 'by means of improvement' that is making the formally existing constitution a legal fiction and relegating it into empty phrases. Direct democracy, parliamentary reforms (entrusting major organisations, trade unions, councils etc, with representation), the replacement of the separation of power with a single body of power, and the transformation of individual rights into collective rights were all preliminary steps in the collapse of classical constitutionalism.